



## КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

**Л. В. Мединська,**  
кандидат юридичних наук,  
доцент кафедри трудового, екологічного, земельного та аграрного права  
Івано-Франківського факультету Національного університету  
“Одеська юридична академія”

УДК 343.12;34.03.

### КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СТОРІН КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

*Розглядається кримінально-процесуальна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності. Аналізується кримінально-процесуальна відповідальність сторін кримінального провадження.*

**Ключові слова:** кримінально-процесуальна відповідальність; процесуальне правопорушення, сторони кримінального провадження.

З теорії юридичної науки відомо, що засобом забезпечення суб'єктивних прав учасників будь-якого виду правовідносин є відповідальність. Вона настає у разі невиконання особою обов'язку як міри необхідної її поведінки. Юридична відповідальність є важливим елементом правового регулювання суспільних відносин, суть якого полягає у цілеспрямованому впливі на поведінку індивідів за допомогою юридичних засобів з метою впорядкування суспільних відносин, надання їм системності і стабільності. Саме тому необхідність з'ясування одного із видів юридичної відповідальності — кримінально-процесуальної — як результату невиконання чи неналежного виконання учасниками кримінального провадження процесуальних обов'язків зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Наведеним обумовлена *мета цієї статті*, що полягає в аналізі кримінально-процесуальної відповідальності сторін кримінального провадження як самостійного виду юридичної відповідальності.

Однією з умов належної реалізації правових норм будь-якої галузі права є наявність певного виду відповідальності. Як зазначає Д. А. Ліпінський, визначення виду юридичної відповідальності, характерної для конкретної галузі права, залежить саме від її самостійності та виду правопорушення [1]. Те, що процесуальні галузі права (цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне, адміністративно-процесуальне тощо) є самостійними елементами національної системи права, не викликає жодних сумнівів. Не підлягає запереченню також положення, за яким



норми процесуальних галузей права покликані забезпечувати реалізацію положень матеріального права. Будь-яка процесуальна норма включає в себе ознаки норми права як основного елементу системи права, серед яких — і структура норми. Саме наявність процесуальної санкції як структурної частини процесуальної норми утворює самостійний різновид юридичної відповідальності — процесуальну [2, с. 30]. Процесуальна відповідальність є узагальнюючим поняттям та включає в себе конституційно-процесуальну, цивільно-процесуальну, кримінально-процесуальну, адміністративно-процесуальну і господарсько-процесуальну [3, с. 155].

Незважаючи на висвітлення проблеми кримінально-процесуальної відповідальності у працях А. С. Барабаша, Г. Н. Вітрової, М. А. Громова, П. С. Елькінд, З. Ф. Ковриги, Д. А. Ліпінського, Я. О. Мотовилокера, В. М. Корнукова та інших, потребують додаткового дослідження поняття, підстави кримінально-процесуальної відповідальності, її співвідношення із заходами процесуального примусу, особливості кримінально-процесуальної відповідальності сторін та інших учасників кримінального провадження.

Питання існування кримінально-процесуальної відповідальності є досить дискусійним у процесуальній науці. Одні науковці відстоюють ідею про існування кримінально-процесуальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності [4, с. 57; 5, с. 47; 6, с. 96]. Інші ж, навпаки, заявляють, що кримінально-процесуальної відповідальності не існує, а процесуальні заходи примусу це — заходи попередження або ж заходи адміністративної відповідальності [7, с. 187].

Висновок науковців про самостійність існування кримінально-процесуальної відповідальності підтверджується наявністю у нормах кримінально-процесуального закону процесуальної санкції, яка передбачає покарання за невиконання чи неналежне виконання суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності своїх процесуальних обов'язків. Так, П. С. Елькінд, яка першою досліджувала питання кримінально-процесуальної відповідальності, визначала відповідальність як реальне покладення на правопорушника додаткового кримінально-процесуального обов'язку, позбавлення його певних процесуальних прав. На думку науковця, фактичною підставою кримінально-процесуальної відповідальності може бути тільки кримінально-процесуальне правопорушення, тобто поведінка, заборонена нормами цієї галузі права [6, с. 96–97]. Згодом Я. О. Мотовилокер запропонував визначати процесуальну відповідальність як обов'язок суб'єкта кримінального процесу зазнавати передбачених кримінально-процесуальною нормою несприятливих наслідків за допущене правопорушення [8, с. 76–77]. Сучасний російський процесуаліст В. С. Вепрев стверджує, що фактичною підставою відповідальності є вчинення суб'єктом (учасником кримінального судочинства) протиправного діяння (або систематичність дій), що призвело до настання шкідливих наслідків, пов'язаних з невиконанням або неналежним виконанням правових обов'язків, зловживанням суб'єктивними правами або виходом за межі допустимої поведінки, яке не зумовлене помилковим застосуванням кримінально-процесуального закону [9, с. 62].

Окрім наявності процесуальної санкції як однієї із особливостей кримінально-процесуальної відповідальності, з проаналізованих вище визначень вбачається, що науковці також акцентують увагу на підставі для її виникнення — кримінально-процесуальному правопорушенні, тобто винній, протиправній дії чи бездіяльності, які заподіюють шкоду кримінальному судочинству. Правопорушення є найважливішою підставою виникнення відповідальності будь-якого виду. Особливістю кримінально-процесуальної відповідальності є також те, що заходи процесуального примусу, які застосовуються до порушників процесуальних обов'язків, є характерними лише для цього виду юридичної відповідальності та застосовуються одразу ж після вчинення правопорушення або у найкоротший строк (наприклад, видалення з зали судового засідання, привід особи тощо). Завдяки цьому кримінально-процесуальна відповідальність забезпечує вищу оперативність реагування на процесуальні правопорушення, ніж будь-які інші види



відповідальності, для притягнення до яких треба відкривати окреме провадження. Вказані особливості кримінально-процесуальної відповідальності дають підстави для підтримання позицій науковців, які обґрунтовують її самостійність.

Кримінально-процесуальну відповідальність слід розглядати як гарантію забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження. Так, гарантією забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого на захист є обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді, суду забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника (ст. 20 КПК України). У разі, якщо судове провадження здійснено за відсутності захисника, участь якого є обов'язковою, судове рішення, винесене за результатами такого провадження, може бути скасоване при розгляді справи в суді апеляційної інстанції (ст. 412 КПК України). Вважаємо що, кримінально-процесуальна відповідальність сторони обвинувачення (слідчого, прокурора) за невиконання чи неналежне виконання процесуальних обов'язків є гарантією забезпечення прав та законних інтересів сторони захисту (підозрюваного, обвинуваченого, захисника).

У кримінальному провадженні беруть участь дві сторони: сторона захисту та сторона обвинувачення. Сторона обвинувачення представлена слідчим, керівником органу досудового розслідування, прокурором, тобто службовими особами, які уповноважені на проведення досудового розслідування, та в окремих випадках потерпілим, його представником та законним представником. До сторони захисту входять підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України). Тобто суб'єктами процесуального правопорушення можуть бути як органи, що здійснюють кримінальне провадження, їх службові особи, так і особи, які захищають власні чи чужі інтереси у кримінальному судочинстві.

Якщо серед науковців немає заперечень стосовно громадян як суб'єктів кримінально-процесуальної відповідальності, то, як зазначає П. С. Елькінд, органи досудового розслідування, прокурор, суд уповноважені притягувати до відповідальності осіб, які порушили вимоги кримінально-процесуального закону, а тому не можуть бути суб'єктами кримінально-процесуальної відповідальності [6, с. 100].

Така позиція викликає зауваження хоча б через те, що, будучи суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності, органи та службові особи, які здійснюють кримінальне провадження, наділяються не лише певними правами, а й обов'язками здійснювати захист особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень, забезпечувати швидке, повне, неупереджене розслідування і судовий розгляд та виконувати інші завдання кримінального провадження. Як було зазначено, невиконання чи неналежне виконання учасником кримінального провадження своїх процесуальних обов'язків і є підставою для кримінально-процесуальної відповідальності. Крім того, у нормах кримінально-процесуального закону передбачені заходи, що підлягають застосуванню в разі невиконання процесуальних обов'язків цими суб'єктами (скасування рішення слідчого чи прокурора, зобов'язання припинити незаконну дію слідчого чи прокурора тощо). Такі заходи спрямовано на мінімізацію негативних наслідків кримінально-процесуальних правопорушень. Так, у разі оскарження слідчим рішень, дій чи бездіяльності прокурора, прокурор вищого рівня вправі скасувати рішення або визнати незаконними вчинені дії чи бездіяльність та здійснити заміну одного прокурора на іншого з числа службових осіб органів прокуратури того самого рівня в досудовому провадженні, де було прийняте або вчинене незаконне рішення, дія чи бездіяльність (ст. 313 КПК України).

Безперечно, кримінально-процесуальна відповідальність слідчого, органу досудового розслідування, прокурора має свою специфіку. Перш за все це виражається



в тому, що вони є як суб'єктами, які несуть відповідальність, так і суб'єктами, які притягають до неї інших учасників кримінального провадження. Органи досудового розслідування, прокурор наділяються владними повноваженнями та мають право застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження, здійснюючи при цьому певний вплив на суб'єкти процесуального правопорушення.

Органи досудового розслідування, прокурор несуть підвищену відповідальність за невиконання чи неналежне виконання положень кримінально-процесуального закону. Так, на виконання покладених на них завдань органи досудового розслідування, прокурор вправі приймати процесуальні рішення, які є обов'язковими для виконання фізичними та юридичними особами, прав, свобод чи інтересів яких вони стосуються. У випадку прийняття вказаними службовими особами незаконного рішення результатом їхньої відповідальності буде його скасування. Деякі науковці не визнають скасування незаконного рішення слідчого, прокурора як міру кримінально-процесуальної відповідальності, обґрунтовуючи свою позицію тим, що в результаті визнання процесуального рішення незаконним, негативні наслідки для особи, яка його винесла, відсутні. Для слідчого, у провадженні якого знаходяться десятків, а то й більше справ, відсторонення від розслідування кримінального правопорушення буде аж ніяк не покаранням [10, с. 262]. Крім того, ст. 130 КПК України зазначає, що шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України.

Враховуючи те, що головним завданням кримінально-процесуальної відповідальності є відновлення порушеного правопорядку, вираження негативної оцінки дій особи, винної в правопорушенні, та усунення негативних наслідків правопорушення, через скасування незаконного рішення слідчого чи прокурора вказане завдання реалізується в повному обсязі. Водночас у разі прийняття незаконних рішень службовими особами можуть застосовуватися й інші види юридичної відповідальності: дисциплінарна, кримінальна тощо. При цьому який саме вид відповідальності застосовувати до порушника, залежатиме від вчиненого правопорушення, форми вини. Так, якщо незаконне рішення винесено службовою особою умисно, то особа буде нести кримінальну відповідальність. Якщо ж винесення незаконного рішення мало місце через службову недбалість чи недостатню кваліфікацію, тоді має місце дисциплінарна відповідальність. При цьому в обох випадках наступатиме й процесуальна відповідальність, адже результатом буде скасування незаконного процесуального рішення.

Потерпілий є учасником кримінального провадження зі сторони обвинувачення у разі зміни прокурором обвинувачення в суді (ч. 3 ст. 338 КПК України) чи відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення (ч. 2 ст. 340 КПК України). Потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення в суді, користується всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду (ч. 4 ст. 340 КПК України). Слід зазначити, що процесуальна відповідальність потерпілого як учасника кримінального провадження настає у разі невиконання чи неналежного виконання покладених на нього обов'язків, які закріплені у ст. 57 КПК України. Так, порушення одного із таких обов'язків, а саме прибути за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, тягне за собою застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження. У разі, якщо потерпілий не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення у розмірі, визначеному ст. 139 КПК України. У той же час повторне неприбуття в судово засідання потерпілого, який підтримує обвинувачення в суді, а отже, представляє сторону обвинувачення, без поважних причин або без повідомлення про причини неприбуття прирівнюється до його відмови від обвинувачення і має наслідком закриття кримінального провадження за відповідним обвинуваченням (ч. 6 ст. 340 КПК України). Таким чином, у цьому випадку потерпілий як



представник сторони обвинувачення не несе кримінально-процесуальної відповідальності, адже реалізація потерпілим права на підтримання обвинувачення в суді у разі відмови прокурора від державного обвинувачення є його диспозитивним правом, а тому зобов'язати особу до його виконання не допускається. Крім того, факт закриття кримінального провадження за відповідним обвинуваченням не створює якихось додаткових обов'язків або ж негативних наслідків для потерпілого.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України запровадило цілу низку заходів забезпечення кримінального провадження, які в певній мірі є заходами кримінально-процесуальної відповідальності для учасників кримінального провадження, причому в основному з боку захисту. Відповідно до закону заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження, а тому набувають значення заходів кримінально-процесуальної відповідальності лише у разі невиконання учасниками обов'язків, покладених рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Наприклад, неприбуття підозрюваного за викликом слідчого, прокурора без поважної причини, якщо наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом, тягне за собою накладення грошового стягнення у певному розмірі чи застосування приводу. Одним із різновидів заходів забезпечення кримінального провадження є запобіжні заходи, які також можуть бути заходами кримінально-процесуальної відповідальності. Зокрема заміна особистого зобов'язання на більш жорсткий запобіжний захід та накладення грошового стягнення є наслідком невиконання покладених на підозрюваного, обвинуваченого обов'язків.

Одним із основних завдань розробників нового КПК України було забезпечення процесуальної рівності сторони захисту та сторони обвинувачення. Процесуальна рівність виражається не лише у рівності прав, а й у рівній відповідальності за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків у межах визначеного процесуального статусу. Слід зазначити, що в цьому напрямку законодавець у певній мірі досягнув поставленої мети. Так, прокурор та захисник в однаковій мірі притягаються до кримінально-процесуальної відповідальності в разі невиконання розпорядження головуючого у судовому засіданні — останній робить їм попередження про відповідальність за неповагу до суду. При повторному порушенні порядку у залі судового засідання їх за ухвалою суду може бути видалено із зали судового засідання (ч. 2 ст. 330 КПК України). Також у разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона кримінального провадження або потерпілий вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів (ч. 10 ст. 290 КПК України).

Таким чином, дослідження кримінально-процесуальної відповідальності дозволяє зробити такі висновки:

1) кримінально-процесуальна відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності, яка виражається у застосуванні примусу до учасників кримінального провадження в разі невиконання чи неналежного виконання ними процесуальних обов'язків;

2) суб'єктами кримінально-процесуальної відповідальності можуть бути будь-які учасники кримінального провадження, які порушили вимогу процесуальної норми;

3) кримінально-процесуальна відповідальність сторін кримінального провадження виражається специфікою процесуального статусу осіб, які входять до їх складу.

Більш детального дослідження потребує питання співвідношення заходів процесуального примусу та заходів кримінально-процесуальної відповідальності, співвідношення кримінально-процесуальної та інших видів юридичної



відповідальності, а також особливості кримінально-процесуальної відповідальності інших учасників кримінального провадження.

#### Список використаних джерел

1. *Липинский, Д. А.* Проблемы совершенствования процессуальной ответственности [Текст] / Д. А. Липинский // Право и политика. — 2004. — № 11 (59). — С. 37–43.
2. *Елисейкин, П. Ф.* Предмет процессуально-правового регулирования и понятие процессуальной нормы [Текст] / П. Ф. Елисейкин // Юридические гарантии применения права и режим социалистической законности в СССР. — Ярославль : Изд-во Яросл. ун-та, 1977. — С. 26–38.
3. *Бессонов, А. А.* Процессуальные нормы российского права [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Бессонов Андрей Александрович. — Саратов, 2001. — 194 л.
4. *Ветрова, Г. Н.* Уголовно-процессуальная ответственность [Текст] / Г. Н. Ветрова. — М. : Наука, 1987. — 112 с.
5. *Громов, Н. А.* Санкции в уголовно-процессуальном праве России [Текст] / Н. А. Громов, С. А. Полунин. — М. : Городец, 1998. — 152 с.
6. *Элькинд, П. С.* Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве [Текст] / П. С. Элькинд. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. — 142 с.
7. *Самощенко, И. С.* Ответственность по советскому законодательству [Текст] / И. С. Самощенко, М. Х. Фарукшин. — М. : Юрид. лит., 1971. — 240 с.
8. *Мотовиловкер, Я. О.* Об институте “привлечение к уголовной ответственности” и содержании уголовно-процессуальной деятельности [Текст] / Я. О. Мотовиловкер // Проблемы укрепления социалистической законности и правопорядка : сб. науч. тр. — Куйбышев, 1979. — С. 72–77.
9. *Вепрев, В. С.* Основания уголовно-процессуальной ответственности [Текст] / В. С. Вепрев. — М. : Юрлитинформ, 2007. — 272 с.
10. *Липинский, Д. А.* Об уголовно-процессуальной ответственности [Текст] / Д. А. Липинский // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. — 2010. — № 3 (13). — С. 261–264.

*Рекомендовано до друку кафедрою кримінального права, процесу та криміналістики Івано-Франківського факультету Національного університету “Одеська юридична академія” (протокол № 7 від 8 лютого 2013 року)*

Надійшла до редакції 20.02.2013

#### **Медынская Л. В. Уголовно-процессуальная ответственность сторон уголовного производства**

*Рассматривается уголовно-процессуальная ответственность как самостоятельный вид юридической ответственности. Анализируется уголовно-процессуальная ответственность сторон уголовного производства.*

**Ключевые слова:** *уголовно-процессуальная ответственность; процессуальное правонарушение, стороны уголовного производства.*

#### **Medynska, L. V. Criminal Procedural Liability of Parties in Criminal Process**

*The procedural liability as an independent kind of legal liability is considered. The criminal procedural liability of parties in criminal process is analyzed.*

**Keywords:** *criminal procedural liability, procedural offense, parties in criminal process.*

